

Bidrag til Danmarks Klosterhistorie.

Af Carl Neergaard.

Af hvilken Orden var Maristed Kloster?

Medens det ad historisk Vej og som oftest med største Sikkerhed lader sig afgjøre, efter hvilke Ordensregler de søllandske og fynske Klostre vare indrettede, stiller Forholdet sig noget anderledes, naar vi vende Blikket mod de jyske Munkeboliger. Rundt om paa Landet og hist og her ogsaa i Byerne møde vi Klostre, overfor hvis Orden de samtidige Kilder ere ganske tavse; forgjæves raadspørges gamle Pergamentsbreve, forgjæves granskes i tørre Annaler eller middelalderlige Krøniker, thi intetsteds oplyses vi om, paa hvilke Regler Munkene der havde grundet deres Levnet. Vel gjælder dette hovedsagentlig saadanne Klostre, hvis Anlæggelse falder i det tolvte og trettende Aarhundrede; men at man ogsaa har kunnet være tvivlraadig, naar Talen var om Stiftelser fra en langt senere Periode, det viser dette her fremdragne Exempel, Spørgsmaalet om Maristed Klosters Orden.

I sin Danmarkshistorie fortæller Hvitfeld under Aaret 1469, at da stiftede Christiern den første til Vor Frues og St. Birgittes Ære Maristed Kloster i Sæby af St. Birgitte Orden. Fra ham er denne Optegnelse gaaet videre i uforvansket Skikkelse til senere Forfattere; Pontoppidan gengiver os den i sin Kirkehistorie, og Daugaard følger ogsaa i sin Fremstilling af det danske Klostervæsen »denne al-

mindelige, ved gammel Vedtægt saa at sige hævdede Fortælling«, idet han dog i en Anmærkning udtaler sig mod dens Sandsynlighed og fremfører enkelte Grunde, der kunde tale mod Teoriens Rigtighed. Men helt at bryde Staven over den vovede ikke han, og Følgen heraf blev da kun, at man stedse siden har gjentaget Beretningen om Maristed som et Birgittinerkloster, skjønt det uholdbare i denne Tradition strax ved første Blik springer i Øjnene.

Hvad der nu bevægede Hvitfeld og efter ham senere Forskere til at henregne Maristed blandt Birgittinerklostrene, var aabenbart Navneligheden med Maribo og Mariager og med de udenlandske Ordenshuse Mariendal ved Reval, Marienwold ved Lübeck, Mariencron ved Stralsund og Marienforst i det Köln'ske. Men bortset fra denne intetsigende Navnelighed er der ikke nogetsomhelst Forhold, der kan støtte Beretningen om et Birgittinerkloster i den nordlige Del af Jylland.

Efter den hellige Birgittes Aabenbaringer skulde hvert af hendes Ordenshuse give et levende og tro Billede af Christi Apostle og Disciple og da bestaa af 60 Nonner, 13 Præstemunke, 4 Diakoner og 8 Lægbrødre; i Spidsen for dem stod en Abbedisse, der ved sin Side havde en Generalkonfessor som Raadgiver og Sekretær. Det var saaledes en ret anselig Forsamling, der rummedes indenfor en Birgittinerboligs Mure, og den skulde være fuldtallig, før Klostret endelig kunde stiftes. Betragte vi nu derimod Sammensætningen af Personalet i Maristed eller, som det ogsaa kaldtes, Vor Frue Kloster i Sæby, stiller Forholdet sig her ganske anderledes, da der som dets Beboere stedse kun nævnes Priorer og Munke. Naar Klostergejstligheden her forpligtede sig til at holde Sjælemesser over afdøde Velgjørere, var det Prior og menige Conventsbrødre, som udfærdigede Brevet; eller bortforlenedes Jordegods til nærboende Bønder, atter da var det Prior og Convent, som sluttede Overenskomsten og fastsatte Størrelsen af de aarlige Afgifter; kort sagt, det var stedse en Prior, der indtog den

øverste Plads i Klostret, og det var Munke, som udgjorde Conventet. Derimod findes ikke her fjerneste Spor enten af Nonner eller af Præstemunke, Diakoner og Lægbrødre, Klasser, der vel maa siges at være ganske ejendommelige for Birgittinerne alene.

Ligesaa lidt som Ordningen af Personalet i Vor Frue i Sæby saaledes viser nogensomhelst Tilknytning til den i et Birgittinerhus, ligesaa lidt vil man opdage nogen Overensstemmelse ved at betragte de faa Spor af Maristed, som endnu staa bevarede. Selve Klosterbygningen er helt sunket i Grus for lange Tider siden, og ingen Levning af Vaaningshusene er mere synlig¹⁾; men den gamle Klosterkirke, der nu tjener til Sognekirke for Sæby Kjøbstad, kan fortælle os om de Krav, Munkene i Katholicismens Dage stillede til Bygningen, hvor Sjælemesser, Anniversarier og anden Gudstjeneste skulde afholdes. Kun et ganske flygtigt Blik er nødvendigt for at overbevise en om, at Vor Frue eller St. Marie Kirke er af den sædvanlige Form, som træffes rundt om i Landets Kjøbstæder. Det er en ganske almindelig Murstensbygning, opført i gothisk Stil, med Taarn i Vest og Chor i Øst; men intetsomhelst ved den arkitektoniske Ordning eller Udsmykning minder om Birgittinerkirkerne, disse ejendommelige, prunkløse og dog saa storladne Bygninger, der aldrig havde Taarn paa Forsiden og aldrig Tværskib mellem Langhus og Chor, og hvis Chor mod Sædvane var lagt i Vest.

Disse her nævnte Forhold kunne vel alt gjøre Beretningen om Maristed som Birgittinerbolig højst usandsynlig;

¹⁾ I Langebeks Diplomatarium (under 1472) tales om hvælvede Gange, der skulle have ført fra Klostret ind i Kirken til de mange Munkestole, som endnu den Dag i Dag henstaa der. (Ved Gravning paa Kirkegaarden har man fundet Spor af en saadan hvælvet Gang; Trap, V, 16). Fremdeles hedder det, at Borgmester Christen Ruus i Aaret 1683 lod borttage en stor Del af Klostrets Grundsten, men at han snart maatte ophøre med Arbejdet paa Grund af den betydelige Dybde, til hvilken Stenene naaede ned.

men et yderligere Bevis for den hele Traditions Urigtighed faar man ved at betragte Sammenhængen mellem Sæby Kjøbstad og Kloster.

Det var i sin Tid ret almindelig antaget, at Kjøbstæderne for en stor Del skyldte Munkevæsenet deres Opkomst, at det var Klostrene, som havde lokket Kunstnere og Haandværkere til at nedsætte sig i deres umiddelbare Nærhed for Handelens Skyld, og at da Byer lidt efter lidt vare voxede frem i Ly af de gejstlige Stiftelser. Naar man imidlertid nu er kommen bort fra denne Anskuelse og kun i Klostrene vil se en medvirkende Grund til Stædernes fredelige og sunde Udvikling, men ikke en Hovedaarsag til disses Anlæggelse, eftersom Byerne hyppigst endog ere ældre end de hosliggende Klostre, maa herfra dog undtages Birgittinerhusene; thi det er netop en af de mange Ejendommeligheder for disse Klostre, at de hurtig skabte omfangsrige Kjøbstæder der, hvor der oprindelig ikke engang fandtes Flækker eller i al Fald kun svage Spor af saadanne, Byer, der tidlig eller silde begavedes med store Rettigheder og Privilegier. Da Kong Magnus Eriksen saaledes 1346 skænkede Tomten af Vadstena Kongsgaard til Opførelsen af et Birgittinerkloster, fandtes der her næppe nok nogle faa spredtliggende Gaarde; men aldrig saa snart var Vadstena anlagt og havde naaet stor Magtfylde, før en By rejste sig om den gejstlige Stiftelse, og alt i Aaret 1400 høre vi, at den erholdt Kjøbstadsret¹⁾. Gaa vi fremdeles til Birgittinerhusene i Danmark, gjenfindes atter her omtrent lignende Forhold. Hvor Mariibo blev anlagt, laa oprindelig den lille Flække Skemminge; men mange Aar hengik ikke efter Klostrets Grundlæggelse, før Erik af Pommern gav sit Minde til, at der i Skemminge maatte indrettes en Kjøbstad med Privilegier som andre laalandske Stæder (1421)²⁾. Ogsaa Mariager By synes fremstaaet kort efter Klostrets Opførelse;

¹⁾ Langebeks Diplomatarium under ⁹/₁₂ 1400.

²⁾ Kall-Rasmussen: Musse-Herred, 345.

i al Fald nævnes den første Gang 1434, da Hans Valterssen tilskjødede Klostret sin Gaard dersteds; men egentlige Kjøbstadsrettigheder vides den imidlertid først at have faaet under Christian IV's Regering 1592¹⁾.

Medens saaledes det svenske og de danske Birgittinerhuse stedse ere ældre end de hosliggende Byer, spore vi ganske det omvendte Forhold, naar vi vende Blikket mod Sæby. Her er Byen det oprindelige, og her er det Kjøbstaden og Kjøbstadlivet, som senere lokkede Munke til at fæste Bo paa dette Sted. Sæby var fra først af et lille Fiskerleje og en Landsby, som stod under Børglumbispernes Herredømme; men allerede i det femtende Aarhundrede synes den, vel nærmest ved Bispernes Hjælp, at have naaet større Magt og muligvis ogsaa at have erholdt Kjøbstadsrang; i al Fald nævnes ved Aaret 1465 en Borgmester Oluf Jensen i Sæby, noget, der formentlig viser, at et ordnet Byliv paa dette Tidspunkt her har fundet Sted²⁾. Da Munkene nu ved Aaret 1469 kom til Sæby, traf de saaledes en veludviklet Stad, og det maatte da af denne Grund blive et ganske andet Liv, der kom til at røre sig bag Vor Frue Klosters Mure end i de virkelige Birgittinerstiftelser; i Sæby blev det Munkene, der vare henviste til Borgernes Velvilje og Gunst, medens det ved Birgittinerhusene vare disse, som nød godt af at «bo under Krumstaven».

Naar vi ved Spørgsmaalet om Maristed Klosters Orden hidtil udelukkende have holdt os til nyere Raisonnementer, er dette dog ingenlunde begrundet i, at de gamle Kilder paa dette Punkt ere fuldstændig tavse; tvertimod der lader sig fremdrage et bestemt og samtidigt Vidnesbyrd — om end af negativ Art — for, at Sæby Kloster ikke kan have været beboet af Birgittinere. Det var i Aaret 1498, at

¹⁾ Dahlerup: Mariager Klosters og Bys Historie, 100 f.

²⁾ I gamle Dokumenter kaldes Byen snart Maristed, snart Sæby. 1524 hedder det saaledes «Seeby, som tilfornn och kaldis Maristadt», medens vi 1526 finde nævnet «Maristadt, som kaldis Seeby». (Ældste d. Archivreg. III, 49 og 56). Jvfr. Jyske Saml. X, 168 ff.

Maribo forebragte Kong Hans en Klage over, at Vadstena højliges besværedes med Gæsteri og Pengeydelser af Biskop Henrik af Linkøping; i den Formening nu at give Klagen større Vægt fremhæver Conventet med en smuk Ros over Tilstanden i Danmark, at intet af Birgittinerhusene her paa lignende Vis tynges med uretfærdige Ydelser: Maribo Kloster var aldrig besværet af Odensebisperne og heller ikke Mariager havde nogensinde maattet udrede større Afgifter til Aarhusbisperne end, hvad disse i Følge deres Privilegier havde haft Ret til at kræve¹⁾. Forgjæves vil man imidlertid i dette Dokument om danske Birgittinerklostre lede efter Maristed; det nævnes aldeles ikke, og det af ret gode Grunde.

Birgittinerne maa saaledes for stedse give Afkald paa Vor Frue Kloster i Sæby, hvilket senere Aarhundreders Historikere med Urette har skænket dem; thi fraset Maribo og Mariager foreligger der ikke andre betydeligere Vidnesbyrd om Danskes Interesser for den hellige Birgitte end et Kapel, som Kantoren Jep Iversen Lange 1440 indstiftede til hendes Ære i Ribe Domkirke, og et St. Birgittes Kapel ved Roskilde Domkirke. Vi ere derfor henviste til at søge Sæby Klosters Beboere blandt en anden Munkeorden og kunne da ogsaa med temmelig stor Sikkerhed finde denne, saa dristigt det end maatte synes at være at turde udtale en endelig Anskuelse paa et Omraade, hvor kun yderst faa Pergamentsbreve staa til vor Raadighed, og hvor disse tilmed kun dreje sig om Mageskifter eller Kirketjeneste. Men dog er det saa, at der næppe lades Tvivl tilbage om, at man jo er i Stand til at angive Ordensreglen, paa hvilken Livet i Maristed Kloster var grundet.

Den Omstændighed, at Munkene her nedsatte sig paa et Sted, hvor der alt i Forvejen fandtes en fuldt udviklet By, og at deres Kloster ophævedes strax efter Reformationens Indførelse, afgiver et umiskjendeligt Bevis for, at vi have

¹⁾ Kall-Rasmussen: Musse Herred, 104 ff.

med en Tiggermunkestiftelse at gjøre. Valget maa da udelukkende staa mellem Dominikanere eller Karmeliter — thi Graabrødre kunne ikke have besiddet Vor Frue i Sæby, eftersom Forstanderen hos dem førte Navnet Guardian. Rent flygtig betragtet vilde man sikkert foretrække Karmeliterne, da en saa sildig Grundlæggelse af Maristed som i Aaret 1469 formentlig ikke taler til Gunst for Dominikanerne, hvis Ordenshuse paa det helsingørske nær udelukkende skrive sig fra det trettende Aarhundrede. Derimod kom Hvidebrødrene først til Danmark under Erik af Pommerns Regering, og Maristed Klosters Stiftelse noget efter Midten af det femtende Aarhundrede kunde da særdeles vel passe for disse Munkes Vedkommende. At det nu virkelig ogsaa forholder sig saa, derom vidner selve Navnet, Vor Frue i Sæby. Thi medens Dominikanerboligerne næsten udelukkende vare indviede St. Nicolai eller St. Catharine, medens det er disse to Personer, der hyppigst ses fremstillede paa Sortebrødrenes Sigiller, og atter dem, til hvis Ære Altere stiftedes i Klosterkirkerne, er det Vor Frue, som var Hvidebrødrenes Skytshelgeninde. Hendes Navn bære alle Karmeliterhusene, lige fra de bekjendte Stiftelser i Landskrona og Helsingør og lige til Klostret paa Brobjerg i Aarhus. Naar Maristed da ogsaa nævnes Vor Frue Kloster, ligger deri et sikkert Bevis for, at det har været beboet af Karmelitermunke.

Den gamle Klosterkirke rummer desuden endnu den Dag i Dag talrige Vidnesbyrd om, at en levende Mariecultus har fundet Sted i Sæby Kloster i Papismens Tider. Den trefløjede Altertavle, der er et ypperligt, gothisk Billedskærerarbejde, viser os i Midtfeltet den kronede Himmel-dronning med Jesusbarnet, omgivet af svævende Engle; og paa Kirkens nordre Langvæg hænger et udskaaret Træbillede, der ligeledes fremstiller Jomfru Marie med Barnet, staaende paa Halvmaanen og sættende Foden paa et stort, hæsligt Mandshoved. Det er atter hende, vi møde paa et af de udskaarne Sidestykker til den Række Munkestole,

som nu findes anbragte i Kirkens Chorparti; øverste Felt har man givet hende og nederste St. Jørgen med Dragen¹⁾, en blandt danske Karmelitermunke ingenlunde ukjendt Helgen, da det var ham, der nævnedes som Patron for Vor Frue Kloster i Aarhus²⁾. Endelig kunne vi hellerikke nære nogen Tvivl om, at vi jo, saafremt det gamle Klostersignet var bevaret, atter her vilde finde Jomfru Marie med Barnet, saaledes som hun ogsaa er fremstillet i Sæby Kjøbstads Vaaben.

Men Grundlæggelsen af et Karmeliterkloster i denne nørrejske By stemmer ogsaa ganske med Forhold, som man ved en nærmere Betragtning af Hvidebrødreordenen ikke vil undlade at faa Øje paa. Det var nemlig ejendommeligt for disse Munke her i Danmark, at de gennemgaaende valgte mindre Stæder til Anlæggelsen af deres Huse, og da tilmed kun saadanne, hvor der enten slet ikke fandtes Klosterstiftelser eller i al Fald blot en enkelt og ubetydeligere³⁾. Af den Grund vilde det være forgjæves at gaa til Roskilde, Lund og Odense med de mange og store Klostre for at finde Karmeliterhuse; af den Grund kunde hellerikke anseligere jyske Byer som Aalborg, Viborg, Randers og Ribe drage Hvidebrødre til sig, da der alt i Forvejen her førtes et udpræget Munkeliv. Derhos synes ogsaa Søkjøbstæderne at have haft en vis Tillokkelse for Karmelitermunkene, da alle deres Ordenshuse lige fra det første i Landskrona og lige til det sidste i Assens kun vare anlagte i Byer ved Havet. I Sammenhæng dermed bliver det da ret forstaaeligt, at just en saadan mindre Søstad som Sæby

¹⁾ Museumsassistent Bahnsons Indberetning om den antikvariske Undersøgelsesrejse i Dronninglund Herred. (Antikv.-top. Archiv).

²⁾ Saaledes nævnes han paa en i Aaret 1498 trykt Bog, *Historia St. Georgii, patroni ecclesiae fratrum b. Mariæ virginis in Brobjerg civitatis Aarhusiensis*.

³⁾ At vi træffe Karmelitermunke i København, danner forsaavidt ingen Modsætning, eftersom de her kun udgjorde et Slags Collegium, der skulde ophjælpe Universitetet.

maatte kunne drage Karmelitermunke til sig, langt snarere end f. Ex. det nærliggende Aalborg, hvor Helligaandshuset og Vor Frue Kloster sikkert ogsaa vilde være blevne farlige Konkurrenter.
